

ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА

УДК 37.014:94(477)«1917/1920»

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20480701>

Управлінські засади реалізації політики українізації освіти (1917-1920 рр.)

Лебідь Інна Юхимівна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка 61, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна, 32300

<https://orcid.org/0000-0001-9221-2067>

Прийнято: 11.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

***Анотація.** Мета роботи полягає у комплексному аналізі управлінських засад реалізації політики українізації освіти в Україні у 1917–1920 роках – періоді глибоких суспільно-політичних трансформацій та становлення національної державності. У дослідженні розглядаються ключові напрями діяльності державних органів, спрямовані на впровадження української мови в освітній процес, формування національної школи та розвиток педагогічного кадрового потенціалу. Особливу увагу приділено нормативно-правовому забезпеченню освітніх реформ, ролі центральних і місцевих органів влади у впровадженні мовної політики, а також механізмам організаційного та методичного супроводу освітніх змін. Проаналізовано діяльність освітніх інституцій, педагогічних спільнот і громадських організацій, що сприяли поширенню української мови та національно орієнтованого змісту навчання. Визначено основні труднощі реалізації політики українізації, зокрема кадровий дефіцит, матеріально-технічні обмеження та політичну нестабільність. З'ясовано вплив*

зазначених чинників на ефективність реформування освітньої системи. У роботі застосовано історико-порівняльний, системний та проблемно-хронологічний методи дослідження, що дало змогу комплексно висвітлити процеси українізації освіти. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення історії освітньої політики України та розроблення сучасних стратегій розвитку національної освіти.

Ключові слова: управління освітою, українізація, освітня політика, УНР, мовна політика.

MANAGEMENT PRINCIPLES OF IMPLEMENTING THE POLICY OF UKRAINIZATION OF EDUCATION (1917-1920)

Inna LEBID

Candidate of Pedagogic Sciences, associate Professor of Department of Pedagogy and Managing an Educational Institution Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University Kamyanets-Podilsky, Ukraine, 32300

<https://orcid.org/0000-0001-9221-2067>

Abstract. *The purpose of this study is to provide a comprehensive analysis of the administrative foundations underlying the implementation of the policy of Ukrainization of education in Ukraine during 1917–1920, a period marked by profound socio-political transformations and the formation of national statehood. The research examines the key areas of activity of governmental bodies aimed at introducing the Ukrainian language into the educational process, establishing a national school system, and developing pedagogical human resources. Particular attention is paid to the regulatory and legal framework of educational reforms, the role of central and local authorities in implementing language policy, and the organizational and methodological mechanisms that supported educational transformations. The study also analyzes the activities of educational institutions, professional pedagogical communities, and public organizations that contributed to the dissemination of the Ukrainian language and nationally oriented educational*

content. The main challenges of implementing the Ukrainization policy are identified, including shortages of qualified personnel, limited material and technical resources, and political instability. The impact of these factors on the effectiveness of educational reforms is assessed. The research employs historical-comparative, systemic, and problem-chronological methods, enabling a comprehensive understanding of the processes of Ukrainization in education. The findings can be used for further studies in the history of Ukrainian educational policy and for developing modern strategies for the advancement of national education.

Key words: *educational management, Ukrainization, educational policy, UNR, language policy.*

Постановка проблеми. Проблематика формування та реалізації державної освітньої політики в умовах національного відродження набуває особливої ваги в сучасному українському суспільстві. У контексті триваючих процесів державотворення, утвердження національної ідентичності та реформування освітньої системи, історичний досвід періоду 1917–1920 рр. становить значний науковий і практичний інтерес. Скоропадського та Директорія УНР, характеризується активними пошуками ефективних управлінських механізмів у сфері освіти, спрямованих на впровадження політики українізації. Саме в цей період було закладено основи національної школи, сформовано принципи мовної політики в освіті та визначено роль держави у розвитку освітніх інституцій.

Крім того, дослідження є актуальним з огляду на зростання інтересу до питань мовної політики, гуманітарної безпеки та ролі освіти у формуванні громадянської свідомості. Вивчення управлінських засад реалізації політики українізації в 1917–1920 рр. сприятиме глибшому розумінню закономірностей розвитку національної освіти та визначенню перспектив її подальшого вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика реалізації політики українізації освіти в період 1917–1920 рр. посідає важливе місце в сучасній історіографії, оскільки відображає процеси державотворення та формування національної системи освіти в умовах політичної нестабільності. Дослідження цієї теми активно розвивається і в новітній науковій літературі, де

акцент переноситься на управлінські, інституційні та соціокультурні аспекти. Значний внесок у вивчення загальних тенденцій розвитку освіти доби Українська революція 1917–1921 років зробили сучасні дослідники, зокрема Л. Березівська, Г. Іванюк, Т. Висоцька, які аналізують нормативно-правове забезпечення становлення нової школи та джерельну базу дослідження освітніх процесів [3; 7]. У їхніх працях підкреслюється, що реформування освіти відбувалося в умовах радикальних суспільно-політичних змін і супроводжувалося створенням нових управлінських структур та моделей освітньої політики.

Окрему групу становлять сучасні дослідження, безпосередньо присвячені українізації освіти. Так, у праці Ю. Орел (2017) розкрито основні заходи урядів щодо впровадження української мови навчання, розвитку українознавчих дисциплін та реформування педагогічної освіти. Аналогічні аспекти висвітлено у статті Л. Хмельницької (2023), де українізація розглядається як складова формування національної педагогіки та державної освітньої політики [7].

Важливим напрямом сучасних досліджень є аналіз джерельної бази та інформаційного забезпечення освітніх реформ. Зокрема, Л. Березівська (2018) наголошує на значенні педагогічної періодики, зокрема журналу «Вільна українська школа», як важливого інструменту консолідації освітянської спільноти та поширення ідей національної школи [11].

Разом із тим, попри активізацію наукових досліджень упродовж останніх років, недостатньо висвітленими залишаються саме управлінські засади реалізації політики українізації освіти, зокрема механізми прийняття рішень, ефективність адміністративних практик та взаємодія центральних і місцевих органів влади. Це зумовлює необхідність подальшого комплексного аналізу проблеми з урахуванням сучасних методологічних підходів.

Отже, сучасна історіографія суттєво розширює уявлення про процеси українізації освіти у 1917–1920 рр., однак потребує подальшого поглиблення саме управлінського виміру цієї політики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Комплексний аналіз управлінських засад реалізації політики українізації освіти в Україні у

1917–1920 рр., з'ясування механізмів державного управління освітньою сферою в умовах національно-державного відродження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою статті є комплексний аналіз управлінських засад реалізації політики українізації освіти в Україні у 1917–1920 рр. в умовах національно-державного відродження та суспільно-політичних трансформацій. Особливу увагу зосереджено на дослідженні механізмів державного управління освітньою сферою, діяльності центральних і місцевих органів влади щодо впровадження української мови в навчальний процес, формування національної школи та забезпечення підготовки педагогічних кадрів.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

- проаналізувати нормативно-правові засади освітньої політики доби Української революції 1917–1920 рр.;
- з'ясувати роль державних органів та освітніх інституцій у процесі українізації школи;
- охарактеризувати організаційні й методичні механізми впровадження української мови в різних типах навчальних закладів;
- дослідити діяльність педагогічних курсів, учительських спілок і громадських організацій у забезпеченні кадрової підтримки освітніх реформ;
- визначити основні труднощі реалізації політики українізації та оцінити їхній вплив на ефективність реформування освітньої системи.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення історичного досвіду становлення національної освіти в Україні, ролі мовної політики у процесах державотворення та формування громадянської ідентичності. Вивчення управлінських підходів до реалізації політики українізації освіти дає змогу глибше зрозуміти закономірності розвитку української школи та окреслити можливості використання історичного досвіду в сучасних умовах реформування освітньої галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальнонародний рух за рідну школу в Українській Народній Республіці в період Української революції ґрунтувався на засадах «природного права», яке, за словами Української

Центральної Ради у відозві «рішуче домагатися... права на введення рідної мови у всіх школах...» [4].

У відповідь на цей заклик в Україні розгорнулася активна з'їздна діяльність. Відбулися два Всеукраїнські учительські з'їзди (у квітні та серпні 1917 р.), три Всеукраїнські профспілкові учительські з'їзди (у серпні 1917 р., січні 1919 р. та на початку 1920 р.), наради з питань організації народної освіти в Україні 15-20 грудня 1917 р., а також низка засідань Всеукраїнської шкільної ради й Генерального секретаріату Української Народної Республіки. На першому Всеукраїнському профспілковому вчительському з'їзді, проведеному з ініціативи першого міністра народної освіти України І. Стешенка, було окреслено засади розвитку національної освіти та організації українського вчителства. На розгляд з'їзду винесли питання забезпечення вільного розвитку школи й освіти загалом для всіх народів Української Республіки, консолідації зусиль у боротьбі проти «темряви, що охопила нашу землю після чужого панування», а також розширення децентралізації управління [1, С. 1-15].

Державні установи, громадські організації та їхні керівники рішуче взялися до розбудови нової школи. Поворотним моментом у цьому процесі стало розпорядження Генерального секретаріату освіти від 17 червня 1917 р. про перехід на викладання українською мовою в школах. У розпорядженні від 12 жовтня 1917 р. підкреслювалося, що «школа на Україні мусить бути українською і відповідати народним вимогам за своїм характером і напрямом» [9].

З метою забезпечення навчання українською мовою в усіх типах шкіл 22 липня 1918 р. Міністерство народної освіти видало розпорядження про обов'язкове викладання українською мовою в нижчих початкових школах. 1 січня 1919 р. Директорія ухвалила закон, згідно з яким державною мовою в УНР було визнано українську. 30 січня того самого року міністр народної освіти І. Огієнко видав наказ, у якому зазначалося, що «викладовою мовою в усіх школах України: вищих, середніх та нижчих повинна бути мова українська». Водночас передбачалося, що лише тимчасово, з дозволу відповідних органів, для

окремих навчальних закладів або дисциплін могла використовуватися інша мова. Для цього необхідно було подати прохання про дозвіл до 20 лютого 1919 р. [7].

Аналіз архівних матеріалів дає підстави стверджувати, що в добу Директорії процес українізації шкільництва, особливо середнього й вищого, був складним і суперечливим. Його гальмували насамперед нестача кваліфікованих учителів, які вільно володіли українською мовою, брак україномовних підручників і недостатнє матеріальне забезпечення. Саме тому восени 1919 р. Департамент вищої та середньої освіти Міністерства народної освіти розробив положення про влаштування мережі тимчасових курсів українознавства для вчителів середніх шкіл. Такі курси було відкрито в Миколаєві, Херсоні, Вінниці, Житомирі та інших містах, до них приймали осіб з освітою не нижче середньої.

Навчальні програми курсів були побудовані з урахуванням специфіки окремих відділів. Зокрема, на історико-філологічному відділі вивчали українську мову і письмо, методику, історію України, загальну історію та методику історії; на фізико-математичному – українську мову і письмо, математику з методикою, фізику з методикою; на природничо-географічному – українську мову і письмо, природознавство з методикою, географію України та загальну географію з методиками. Отже, знання української мови та письма було обов'язковою вимогою для кожного вчителя початкової школи.

Учительські курси організовувалися також для представників національних меншин з метою підготовки педагогічних кадрів для національних початкових шкіл. Значного поширення в Українській Народній Республіці набули однорічні та дворічні педагогічні курси. Однорічні курси діяли при Київському та Одеському навчальних округах і були розраховані на осіб з вищою освітою або студентів і курсисток старших курсів; вони готували педагогів для середніх шкіл. Лише у 1919 р. Міністерство народної освіти виділило на їх утримання 206 тис. 700 грн. На дворічні педагогічні курси приймали осіб із середньою освітою; вони забезпечували підготовку вчителів вищих початкових шкіл. У 1919 р. в Україні налічувалося 34 такі курси.

Педагогічна підготовка вчителів здійснювалася також через педагогічні класи при єпархіальних дівочих школах, яких на початок 1919 р. налічувалося

15. Курси тривали три місяці й були обов'язковими для всього вчительства середніх шкіл України, за винятком тих педагогів, які від самого початку революції викладали повністю українською мовою. Від кожної середньої школи на курси відряджали одну чверть педагогічного персоналу. У положенні наголошувалося, що вчителі, які не опанують програму курсів і не подадуть свідоцтва про їх завершення, втратять право обіймати посади в середніх школах України.

Цілком закономірною була поява циркулярного розпорядження Міністерства народної освіти та мистецтва «Про обов'язкове введення предметів українознавства в програми іспитів на титул учителів початкових шкіл», підписаного міністром освіти М. Василенком 7 вересня 1918 р. за № 248 [11]. На виконання цього розпорядження місцевим органам самоврядування, губернським і повітовим комісарам освіти рекомендувалося призначати на посади вчителів початкових шкіл представників галицької емігрантської інтелігенції – учителів і священників, які на той час перебували на Наддніпрянщині.

Важливою складовою організаційного та методичного розв'язання проблеми українізації було питання навчання учнів, які не володіли українською мовою. У Міністерстві народної освіти України добре розуміли, що перехід шкіл «на українську викладову мову» для таких учнів без належної педагогічної підготовки був би надто складним. З огляду на це Департамент вищої та середньої школи на початку серпня 1919 р. видав розпорядження, в якому рекомендував учителям: під час викладання українською мовою широко використовувати пояснення малозрозумілих речень; вимагати від учнів ґрунтовного знання термінології відповідної дисципліни; на іспитах та переіспитах дозволяти відповідати мовою викладання певного предмета, а також формулювати завдання тією мовою, яка є доступнішою для учнів; протягом року виконувати письмові вправи з усіх дисциплін українською мовою, водночас уважно виправляючи граматичні помилки, але не враховуючи їх під час оцінювання знань із відповідного предмета або письмової роботи [9].

Ініційована урядом Української Центральної Ради українізація початкової школи була поглиблена за доби Гетьманату. Розпорядження Міністерства народної освіти, ухвалені влітку 1918 р., передбачали заходи, спрямовані на формування національної нижчої, вищої та середньої початкової школи. Принципова відмінність цього напрямку освітньої політики полягала у впровадженні в початковій ланці освіти української мови як основної мови навчання. Міністерство зверталось до губернських, повітових, земських і міських управ, а також до місцевих комісарів освіти з вимогою негайно з'ясувати стан шкіл у цьому аспекті, щоб уже з 1918/1919 навчального року в школах для українського населення навчання в усіх класах нижчої початкової школи на всій території України велося українською мовою [3].

У ході дослідження встановлено, що зусилля державних та освітніх інституцій щодо українізації початкової школи дали відчутні результати. Уже на початку 1917/1918 навчального року в Україні налічувалося близько 5,4 тис. шкіл з українською мовою навчання, у яких працювало 62 тис. учителів. Лише у Волинській і Подільській губерніях 1917 р. було українізовано і переведено на державне утримання відповідно 31 і 37 нижчих початкових шкіл. У Маріупольському повіті українізували 265 однокласних і 26 двокласних нижчих початкових шкіл, де навчалося 26,9 тис. учнів [4].

Процес українізації нижчих початкових шкіл і взяття їх на державне утримання тривав і в наступні роки. Так, у 1918 р. в Кам'янецькому повіті було зареєстровано 111 таких шкіл, у Рівненському – 412, у Чигиринському – 56, у Хмельницькому – 14, а на Холмщині, Підляшші та Поліссі – 1 тис. 867. У 1919 р. в Умані українізували 46 нижчих початкових шкіл, у Бердичеві – 60, у Київському повіті – 197, у Черкаському – 137, у Чигиринському – 159, у Канівському – 225, у Таращанському – 141. Подібні процеси відбувалися й в інших регіонах України [2].

За даними Всеукраїнської учительської спілки, восени 1919 р. на території Української Народної Республіки налічувалося 15 тис. нижчих початкових шкіл. Отже, за більш ніж два роки існування незалежної Української держави їхня кількість зросла майже на 9,6 тис. Ці дані свідчать про відносно успішний

характер процесу розбудови нижчої початкової школи. Українізація початкової ланки освіти в Українській Народній Республіці здійснювалася шляхом викладання навчальних предметів українською мовою та завдяки значній питомій вазі предметів рідної мови і письма в навчальному плані. У 1-2-х класах їхня частка становила 54,5 %, у 2-3-х – 35,7 %, у 3-4-х – 28 %.

У навчальному плані найбільшу питому вагу мали рідна мова і арифметика, тоді як географію, історію України та природознавство було об'єднано в групу «пропедевтичний курс».

Характерною рисою тогочасного освітнього реформування стала зміна пріоритетів у навчальних планах: ключове місце посіла рідна мова. Зокрема, у структурі навчального часу на вивчення української мови в 1-му класі відводилося 45,4%, у 2-му – 43,6%, а в 3–4-х класах – 32% загального обсягу годин. Концептуальне завдання предмета визначалося як формування у дітей «гарної, яскравої, щиро-народної української мови».

Змістове наповнення курсу рідної мови в початковій ланці (перші чотири роки навчання) базувалося на таких етапах:

1. Початкова граматики, що охоплювала опанування навичок читання та письма.
2. Читання, що розглядалося як фундаментальний інструмент пізнання соціуму, природи, мови та художньої творчості.
3. Розвиток мовленнєвих компетенцій (усної та письмової форми) у контексті загального інтелектуального розвитку учня.
4. Формування свідомого ставлення до мови, її граматичних і стилістичних особливостей.
5. Засвоєння правописних норм, що ґрунтувалися на системних граматичних правилах [5].

Станом на початок 1917 р. в Україні функціонувало 356 вищих початкових шкіл, із яких 343 фінансувалися державою, а 13 перебували на утриманні приватних осіб чи громадських організацій [6]. Після Лютневої революції розпочався інтенсивний процес їхньої українізації та дерусифікації. Водночас, за

спостереженнями Всеукраїнської учительської спілки, цей процес у вищій початковій школі відбувався значно складніше, ніж у нижчій ланці [1].

Архівні дані 1917 р. свідчать, що в УНР було українізовано 262 вищі початкові школи. Рівень українізації за регіонами був нерівномірним: від 92% на Поділлі до критично низьких 14,6% на Херсонщині. Характерною рисою тогочасного освітнього реформування стала зміна пріоритетів у навчальних планах: ключове місце посіла рідна мова. Зокрема, у структурі навчального часу на вивчення української мови в 1-му класі відводилося 45,4%, у 2-му – 43,6%, а в 3–4-х класах – 32% загального обсягу годин. Концептуальне завдання предмета визначалося як формування у дітей «гарної, яскравої, щиро-народної української мови».

Перша українська гімназія відкрилася в Києві 18 березня 1917 р. Її особливістю був прогресивний європейський тип навчання (спільне навчання хлопців і дівчат). До осені 1917 р. було санкціоновано відкриття 50 українських гімназій, при цьому найбільша їх кількість зосереджувалася на Київщині (18) та Полтавщині (16). Протягом 1919 р. мережа національних середніх шкіл продовжувала розширюватися, охоплюючи як великі міста, так і сільську місцевість (Яготин, Ямпіль, Монастирище тощо), що свідчило про незворотність процесів національного відродження в освіті.

Важливим аспектом інституційного становлення середньої школи стало вдосконалення її програмного забезпечення. Пріоритетним напрямом стало впровадження українознавчого циклу, який набув статусу домінуючого.

- З 1917/18 н.р. у державних середніх школах обов'язковими стали: українська мова та література, історія та географія України.
- З 1918/19 н.р. ці вимоги поширилися на заклади всіх форм власності (громадські та приватні).

Окрім українознавства, навчальний план середньої школи передбачав вивчення фундаментальних дисциплін: Закону Божого, філософської пропедевтики, основ законодавства, латинської мови, фізики, математичної географії, всесвітньої історії та географії, а також західноєвропейських мов (французької та німецької).

Висновки. У дослідженні встановлено, що управлінські засади реалізації політики українізації освіти у 1917–1920 рр. формувалися в умовах державотворчих процесів і були спрямовані на інституціоналізацію національної школи та утвердження української мови в освітньому просторі. Діяльність Українська Центральна Рада, Гетьманат Павла Скоропадського та Директорія УНР засвідчує послідовні спроби формування ефективної освітньої політики, попри обмеження, зумовлені політичною нестабільністю та ресурсними труднощами.

Зроблено висновок, що закладені в цей період принципи національної освіти зберігають актуальність і можуть бути використані в сучасних освітніх реформах.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом регіональних особливостей українізації освіти, вивченням діяльності окремих освітніх інституцій і діячів, а також порівняльними дослідженнями міжнародного досвіду реалізації мовно-освітньої політики.

Список використаних джерел

1. Березівська Л. Д. Джерельна база дослідження розвитку освіти в період Української революції 1917–1921 рр. Інформаційні технології і засоби навчання. 2017. Т. 62, № 6. С. 1–15. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/19892/> (дата звернення: 19.05.2026).

2. Березівська Л. Д. Журнал «Вільна українська школа» як джерело з історії освіти України (1917–1920 рр.). Педагогічний дискурс. 2018. Вип. 24. С. 9–15. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/> (дата звернення: 19.05.2026).

3. Верстюк В. Ф. Українська Народна Республіка: історія. Київ : Либідь, 2007. 784 с.

4. Висоцька Т. В. Освіта в Україні періоду революції 1917–1921 рр. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Історія. 2021. Вип. 1. С. 45–52. URL: <https://nzp.tnpu.edu.ua/article/view/236099> (дата звернення: 19.05.2026).

5. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ : Генеза, 2000. 360 с.

6. Іванюк Г. І. Розвиток національної освіти в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.). Педагогічна освіта: теорія і практика. 2020. Вип. 28. С. 15–22.

7. Локшина О. І. Освітні реформи в Україні у контексті державотворчих процесів початку ХХ століття. Порівняльно-педагогічні студії. 2019. № 3. С. 27–35.

8. Орел Ю. В. Українізація освіти у період визвольних змагань 1917–1920 рр. Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. 2017. Т. 196. С. 34–39. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/>

(дата звернення: 19.05.2026).

9. Сірополко С. Історія освіти в Україні / за ред. Ю. Вільчинського. Київ : Наукова думка, 2001. 912 с.

10. Смолій В. А., Реєнт О. П. Українська національна революція ХVІІ–ХХ ст. Київ : Альтернативи, 1999. 352 с.

11. Солдатенко В. Ф. Українська революція: історичний нарис. Київ : Либідь, 1999. 976 с.

12. Сухомлинська О. В. Історія української школи і педагогіки. Київ : Вища школа, 2003. 447 с.

13. Українська Центральна Рада: документи і матеріали : у 2 т. / ред. В. А. Смолій. Київ : Наукова думка, 1996.

14. Хмельницька Л. В. Націоналізація шкільної освіти в контексті Української революції 1917–1921 рр. Український літературний поступ. 2023. С. 112–118. URL: <https://ukrlitopus.com.ua/> (дата звернення: 19.05.2026).

5. Ярмаченко М. Д. Розвиток педагогічної думки та шкільництва в Україні у ХХ столітті. Київ : Педагогічна думка, 2003. 384 с.